

تاریخ دریافت مقاله: ۹۶/۱۱/۱۸

تاریخ پذیرش نهایی: ۹۷/۷/۲۸

بررسی ساختار فرمی طرح و نقش قالی یک سرناظم استان فارس ازدوره قاجار تا

معاصر*

فروش ایران منش

دانشجوی کارشناسی ارشد طراحی فرش دانشکده‌ی فرش، دانشگاه هنر اسلامی تبریز

علی وندشعاری (نویسنده مسئول)

دانشیار، عضو هیأت علمی دانشکده‌ی فرش، دانشگاه هنر اسلامی تبریز

E-mail: a.vandshoari@tabriziau.ac.ir

چکیده

در حوزه‌ی قالی‌بافی مناطق روستایی و عشایری استان فارس طرح و نقش‌های گوناگونی رایج می‌باشد. یکی از نمونه طرح‌های معروف در این منطقه طرح «یک سرناظم» است که در گذشته مختص ایل قشقایی و طایفه کشکولی بوده، اما در حال حاضر بافت آن در دیگر مناطق استان فارس نیز رایج شده است. مشخصه‌ی اصلی این طرح و نقش، ساختار کلی و عناصر شاخص آن می‌باشد که با تردیدهای بسیاری از سوی پژوهشگران در قالب‌های محتوایی مختلفی قرار داده شده است. این طرح و نقش از سمت برخی از پژوهشگران در حوزه قالی‌های محرابی و همچنین در قالب درگاهی که به سمت یک باغ گشوده شده، معرفی و مورد مطالعه قرار گرفته است. مسأله اصلی و هدف مقاله در راستای سؤالات مطرح شده،

شناسایی ویژگی‌های اصلی طرح یک سرناظم و یافتن شاخصه‌های اصلی این طرح و نقش در قالی‌های استان فارس و دسترسی به میزان تغییر این طرح و نقش از دوره قاجار تا زمان حاضر می‌باشد. این تحقیق از نوع توصیفی تحلیلی بوده که به شیوه کیفی عناصر شاخص و تشکیل دهنده‌ی قالی یک سرناظم را در دو گروه قالی‌های قدیم و قالی‌های جدید مورد مطالعه، تجزیه و تحلیل قرار داده است. روش جمع‌آوری اطلاعات در این تحقیق به دو شیوه‌ی کتابخانه‌ای و میدانی می‌باشد. بر اساس مطالعات انجام شده ۵۰ نمونه قالی یک سرناظم به‌عنوان جامعه‌ی آماری گردآوری گردیده است که به شکل هدفمند (غیرتصادفی) و بر اساس فراوانی‌های موجود، ۱۰ نمونه قالی قدیم و ۱۰ نمونه قالی جدید به‌عنوان جامعه‌ی نمونه انتخاب شده و مورد مطالعه قرار گرفته است. نتایج پژوهش حاکی از

* این مقاله مستخرج از پایان‌نامه کارشناسی ارشد فروش ایران‌منش با عنوان «بررسی سیر تحول طرح و نقش قالی ناظم و نحوه شکل‌گیری آن و ارائه یک طرح قالی مبتنی بر تحقیقات»، به راهنمایی دکتر علی وندشعاری در دانشگاه هنر اسلامی تبریز است.

دوفصلنامه
علمی - پژوهشی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ۳۴
پاییز و زمستان ۱۳۹۷

۳۳

آن است که ساختار فرمی طرح و نقش و ویژگی‌های شاخص شناسایی قالی یک‌سرنایم از دوره قاجار تا کنون دچار تغییراتی در فرم و نیز نگرش به محتوای این طرح شده است. این طرح و نقش بر گروه قالی‌های جدید با تنوع در کلیت ترکیب‌بندی و سادگی در فرم عناصر ظاهر شده و همچنین محل بافت آن از یک محدوده جغرافیایی خارج شده و در بیشتر مناطق استان فارس بافته می‌شود.

کلید واژه‌ها: قالی، طرح و نقش، طرح نایم، دوره قاجار، دوره معاصر، استان فارس.

۱- مقدمه

هنر قالی‌بافی در حوزه‌های عشایری، روستایی و شهری در مناطق مختلف کشور تنوع گسترده‌ای از طرح و نقش را دربر می‌گیرد. طرح و نقش رایج بر قالی‌های هر منطقه گویای فرهنگ، نوع زندگی و معیشت آن منطقه می‌باشد. استان فارس به‌عنوان یکی از مناطق مطرح در حوزه هنر، نقش بسزایی در ترویج هنر قالی‌بافی دارد. طرح و نقش رایج بر قالی‌های این استان که اغلب نقوش ساده و هندسی هستند بسیار متنوع می‌باشند. یکی از نمونه طرح‌های رایج بر قالی‌های این استان طرح و نقش یک‌سرنایم است که بیشتر در ایل قشقایی، طایفه کشکولی بافته و مشاهده می‌شود. قلمرو این ایل در بخش وسیعی از مناطق جنوب و جنوب غربی ایران می‌باشد که ۶ طایفه عمده، دره‌شوری، شش‌بلوکی، فارسی‌مدان، کشکولی بزرگ و کشکولی کوچک را شامل می‌شود که قالی‌بافی در میان این طوایف از اهمیت زیادی برخوردار است. بافت این طرح در گذشته مختص ایل قشقایی و به خصوص طایفه کشکولی بوده که اکنون به دلیل فعالیت ارگان‌های دولتی همچون کمیته امداد امام خمینی و سازمان بهزیستی در حوزه قالی‌بافی،

بافت این طرح و نقش در اکثر مناطق روستایی و شهری همچون فسا، داراب و نیریز، گسترش یافته است. طرح و نقش یک‌سرنایم به‌عنوان یکی از قدیمی‌ترین و مشهورترین نقوش مطرح در حوزه قالی‌بافی استان فارس می‌باشد که بافت آن از حدود دو قرن پیش در میان ایل قشقایی و به خصوص طایفه کشکولی رواج یافته است. درباره‌ی این طرح و نقش، مشخصات و منشأ آن نظرات گوناگونی ارائه گردیده است (پرهام، ۱۳۶۴: ۱۴۴). مشخصه‌های اصلی این طرح در متن، شامل دو لچک بهم پیوسته بالای طرح، دو نیم‌سرو در کنارهای طولی در متن و همچنین یک برآمدگی یا لچک قوسی در قسمت پایین طرح است که گلدانی پر از گل همراه با شاخه‌های منشعب بر روی آن قرار دارد که گاه‌آ این برآمدگی در قسمت پایین از دو سمت ادامه یافته و به صورت دو لچک، گوشه‌های پایین طرح را در بر گرفته است که دو نیم‌سرو بر روی آن‌ها قرار دارند. ساختار این طرح و نقش به گونه‌ای است که پژوهشگران آن را با نام‌های گوناگون معرفی کرده‌اند. مهم‌ترین نظریه‌ها در رابطه با فرم محرابی طرح یک‌سرنایم است که عده‌ای از صاحب‌نظران لچک‌های بهم پیوسته‌ی طاق مانند بالا را محراب دانسته و آن را قالیچه‌ی محرابی یا سجاده‌ای معرفی کرده‌اند. نظریه‌ی دیگری که در این راستا ارائه گردیده است، این فرم را پرده‌ای آویخته از درگاه دانسته که از دو سمت گشوده و جمع شده است که منظره‌ای از باغ را در روبروی خود نشان می‌دهد. در این پژوهش به مطالعه و بررسی ساختار فرمی طرح و نقش یک‌سرنایم و میزان تغییرات در ساختار فرمی این طرح و نقش از دوره قاجار تا کنون پرداخته شده است. در این راستا نمونه از قالی‌های یک‌سرنایم، از قدیم تا دوره معاصر گردآوری و ساختار فرمی این نمونه‌ها مورد مطالعه قرار گرفته است.

۲- بیان مسأله، اهداف، روش جمع‌آوری اطلاعات، روش تحقیق، جامعه‌ی آماری و جامعه‌ی نمونه، سؤال‌ها

طرح و نقش یک‌سرناظم به‌عنوان یکی از نمونه طرح‌های رایج در قالی‌بافی استان فارس به دلیل نوع ترکیب‌بندی و عناصر تشکیل‌دهنده‌ی ساختار آن مورد توجه و مطالعه برخی پژوهشگران قرار گرفته است. پژوهش‌های صورت گرفته و نظرهای مطرح شده در راستای این طرح و نقش، گوناگون و در برخی موارد کاملاً متفاوت می‌باشد. در این پژوهش با هدف مطالعه‌ی شاخصه‌ها و میزان تغییر طرح و نقش یک‌سرناظم از دوره‌ی قاجار تا زمان حاضر، ساختارفرمی این طرح و نقش مورد مطالعه و بررسی قرار گرفته است. تحقیقات صورت گرفته در این حوزه شامل دو بخش است. بخش اول: کتابخانه‌ای و بررسی وب‌سایت و کلکسیون‌های فرش و بخش دوم: به صورت میدانی و حضور در مناطق قالی‌بافی، بازار و انبارهای قالی، مصاحبه و گفت‌گو با تولیدکننده‌ها و فروشندگان و بافنده‌ها می‌باشد. طبق تحقیقات میدانی صورت گرفته در این حوزه، قدیمی‌ترین قالی یافت شده با طرح و نقش یک‌سرناظم مربوط به دوره‌ی قاجاریه می‌باشد که به همین دلیل بررسی ساختار این طرح و نقش از دوره‌ی قاجاریه تا معاصر قرار داده شده است. روش تحقیق در این پژوهش توصیفی تحلیلی به شیوه‌ی کیفی می‌باشد. جامعه‌ی آماری شامل ۵۰ مورد و جامعه‌ی نمونه شامل ۲۰ مورد قالی یک‌سرناظم در دو گروه قالی‌های قدیم و قالی‌های جدید (معاصر) می‌باشند. قالی‌های بررسی شده در این پژوهش با در نظر گرفتن قدمت تاریخی و همچنین نوع ترکیب‌بندی ساختار طرح و نقش یک‌سرناظم انتخاب گردیده و مورد مطالعه، بررسی و تجزیه و تحلیل ساختاری قرار گرفته‌اند. در راستای دستیابی به اهداف مطرح شده دو مسأله وجود دارد.

الف) ویژگی‌های شاخص و عوامل شناسایی طرح و نقش قالی یک‌سرناظم چیست؟
ب) ساختارفرمی طرح و نقش قالی یک‌سرناظم ازدوره‌ی قاجاریه تا دوره‌ی معاصر دچار چه تغییراتی شده است؟

۳- پیشینه و ادبیات تحقیق

با بررسی منابع مدون در قالب طرح‌ها و نقوش قالی‌ناظم اطلاعات پراکنده و موضوعی بیان گردیده است. اکثر منابع به دنبال مبدأ و منشأ طرح و نقش ناظم بوده‌اند. در راستای مطالعه‌ی ساختاری طرح و نقش قالی‌ناظم اشاره‌های موردی از سمت و سوی چندین پژوهشگر صورت گرفته است، از جمله:

پرهام در جلد یک کتاب «دست‌بافته‌های عشایری روستایی فارس» (۱۳۶۴) به دنبال مبدأ و منشأ برای نقش ناظم کشکولی بوده و چنین بیان نموده است که گویاترین و شایسته‌ترین مبدأ و منشأ نقش ناظم کشکولی، نگاره‌ی بته، که در اواخر دوره‌ی صفوی در ترمه دوزی به‌کار رفته است می‌باشد و در ادامه به این نتایج رسیده است که عامل سازنده و مقدرکننده نقش ناظم کشکولی، شیوه خاص طراحی یک درخت هزارگل است متکی بر تکیه‌گاه‌ها و مرکزهای نقل و مرکزهای انشعاب معین و خطوط مشخص و سنجیده‌ای که مسیر و جهت گسترش شاخه‌ها و گل‌ها را تعیین می‌نماید. و آن‌که اجزای دیگر این نقش (یعنی نیم سروهای شیوه یافته و کنده‌ها یا گلدان‌های منقش آنها، پرده‌ها، گلدان و زیرگلدانی و لچک قوسی پایین طرح) مفرداتی است تزینی که در مراحل مختلف تحول و تکامل این نقش در رشته‌های گوناگون هنر ایرانی از جمله فرش، قلمکار و زری‌بافی و پته‌دوزی تا کاشیکاری به تدریج در نقش مایه نخستین افزوده شده است. پرهام در این جلد به ساختارشناسی چند فرش ناظم کشکولی پرداخته است و پایه‌های این اعتقاد

را که ناظم یک نقش هندی است را سست می‌داند. نصیری در کتاب «سیری در هنر فرش‌بافی ایران» (۱۳۷۴) طرح ناظم را به نام‌های طرح سرو و سوسن، طرح محرابی در سبک شاخه شکسته و همچنین طرح آناتول معرفی کرده است. کیانی در کتاب کوچ با عشق شقایق این طرح را از ابتکارات جهان بی‌بی می‌داند که از دورنمای خانه‌ی نظام‌الملک طراحی کرده است (کیانی ۱۳۷۷). قاسمی‌نژاد راثینی در کتاب «فرش‌های محرابی در ایران» (۱۳۹۱) در مورد ویژگی‌های این طرح و نقش در قالب فرش‌های محرابی پرداخته است. شعبانی‌خطیب در کتاب «فرهنگ‌نامه‌ی تصویری آرایه و نقش فرش‌های ایران» (۱۳۸۷)، درباره‌ی اختلاف نظرهای مکانی و زمانی و اصل و منشأ که در راستای این طرح و نقش وجود دارد صحبت نموده و همچنین بیان کرده‌اند که نقشه‌های ناظم در دوره‌های خاص با شکل‌های متنوع که با اندکی تغییر همراه هستند بافته شده‌اند و در آن‌ها شکل گلدان‌ها و چگونگی قرار گرفتن شاخه‌ها، سروها و همچنین به‌کارگیری گل و بوته‌ها با اندکی تغییر همراه می‌باشند. ژوله در کتاب «پژوهشی در فرش ایران» (۱۳۸۱)، طرح ناظم را پرده‌ای آویخته می‌داند که پایین آن گره خورده یا با نوار پارچه‌ای جمع و بسته شده است که از زمان‌های دور در نقاشی ایرانی دیده شده و از شیوه‌های تزیین صحنه‌های داخلی در مجالس مینیاتور بوده است و در آخر چنین بیان نموده است که طرح‌های ناظم و حاج‌خانمی در ردیف طرح‌های مهربابی قرار ندارند و اصل و منشأ آن‌ها از بنیاد با یکدیگر متمایز است. دانشگر در کتاب فرهنگ جامع فرش یادواره (دانشنامه ایران- ۱۳۷۶) عنوان کرده است که طرح ناظم یا یک‌سرنایم یا حاج‌خانمی طرحی قدیمی است که نوشته‌اند از عهد صفویه در اغلب نقاط ایران بافته می‌شود و عمومی می‌باشد همچنین بیان نموده که چارچوب این طرح ایوان یا مدخل یا درگاهی است

که دوسوی آن دو درخت سرو جای گرفته و به باغی گشوده شده است. حضوری در کتاب «مبانی طراحی سنتی ایران» (۱۳۸۱)، درمورد این نقش چنین گفته است: نقشه‌ای است که اساساً از نقشه‌های گلستان گرفته‌شده و پنجره‌ای است به یک باغ پرگل و در مرکز ایران حاج‌خانمی و در میان قشقاییان، ناظم و در جهان هزارگل نامیده می‌شود که سخت تحت تأثیر نقشه‌های محرابی قرار گرفته و به همین منوال نقشه‌های محرابی را تحت تأثیر نهاده است.

۴- قالی‌بافی، موقعیت جغرافیایی ایل قشقایی و طبایفه‌ها

ایل قشقایی یکی از شاخص‌ترین ایل‌ها در منطقه استان فارس می‌باشد که بخشی از مهم‌ترین دست‌بافته‌های این منطقه را به خود اختصاص داده‌اند. بر اساس منابع قدیمی، پشم مورد استفاده شده در این منطقه لطیف و درخشان می‌باشد که شست‌وشو، ریسندگی و رنگرزی آن با ابزارآلات ویژه صورت گرفته است. طرح به‌کار رفته در قالی‌های این منطقه، اغلب هندسی و در قالب درخت زندگی و ترنج‌های لوزی شکل و یا چندترنج می‌باشد. موتیف‌های ساده شده‌ی هندسی به صورت پراکنده سراسر متن را به خود اختصاص داده‌اند. اغلب دست‌بافته‌های قشقایی در ابعاد کوچک مانند: خورجین و رختخواب‌پیچ بافته می‌شوند (Summers Herbert, 1978:83).

قلمرو ایل قشقایی در بخش وسیعی از مناطق جنوب و جنوب غربی ایران واقع است. این محدوده در نواحی مختلفی از استان‌های فارس، بوشهر، کهگیلویه و بویراحمد، هرمزگان و چهارمحال بختیاری قرار دارد. منطقه‌ی قشلاقی و بیلاقی ایل قشقایی نیز از کرانه‌های خلیج فارس تا نواحی جنوبی استان اصفهان کشیده شده است. مناطق بیلاقی ایل قشقایی از شمال شیراز شروع می‌شود و تا محدوده‌ی شهرستان‌های

۵- نقش یک سرناظم

طرح و نقش ناظم همچون اکثر قالی‌های دیگر مناطق کشور دارای دو بخش متن و حاشیه می‌باشد. متن این طرح شامل یک فرم مشابه به فرم محراب در قسمت بالای متن می‌باشد. در قسمت پایین و دو سمت این فرم دو نیمه‌ی سرو به شکل ستون قرار گرفته است. در راستای فرم مشابه محراب، در قسمت پایین متن یک قوس قرار دارد که بر روی آن گلدانی همراه با انواع گل‌های متنوع که تمام فضای زمینه را پوشانده، قرار گرفته است (نصیری، ۱۳۷۴: ۱۷۶ و پوپ، ۱۳۸۷: ۲۷۵۵).

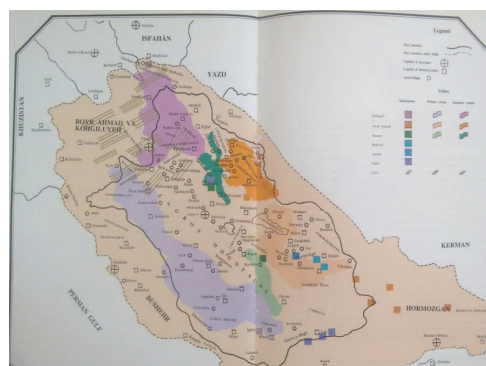
با توجه به آن‌که ناظم نامی متداول در میان قشقایی‌ها نمی‌باشد احتمال می‌رود که این نقش را ناظم‌الدوله یا ناظم‌الملکی، نخستین بار از روی نمونه‌ای از جوشقان و تبریز یا جای دیگر به بافندگان قشقایی سفارش داده و این طرح را در طایفه‌ی کَشکولی رواج داده است. دلیل دوم برای نام‌گذاری طرح و نقش ناظم آن است که این طرح و نقش نسبت به دیگر نقوش رایج در این منطقه از نظم بیشتری برخوردار است و بافت چنین طرح و نقشی به نقشه و الگو نیاز داشته است.

نظر پرهام در مورد این طرح مبهم است و معتقد است که نخستین نمونه‌ی این نقش در حکم یک ناظم و یک سرمشق نظم‌دهنده بوده و به همین دلیل به ناظم معروف شده است (پرهام، ۱۳۶۴: ۱۵۴). روایت دیگری در حوزه‌ی وجه تسمیه نقش یک سرناظم کَشکولی آمده است. این روایت چنین می‌باشد که این نقش از ابتکارات جهانیه بی‌بی بوده که از دورنمای خانه ناظم‌الملک طراحی کرده است. به روایت دیگر ناظم‌الملک طرح ناظم را به ایشان تقدیم کرده و جهانیه بی‌بی این طرح را طبق سلیقه‌ی خود تغییر داده و اولین قالی یک سرناظم را بافته است (کیانی، ۱۳۷۷: ۴۸).

شهرضا و بروجن ادامه می‌یابد. مناطق قشلاقی ایل قشقایی در محدوده‌ی وسیع‌تری قرار گرفته است، به طوری که از طرف غرب به حوالی بهبهان و رامهرمز منتهی می‌شود (نصیری‌طیبی، ۱۳۸۸: ۲۱-۲۲).

ایل قشقایی از ۶ طایفه شش بلوکی، کَشکولی بزرگ، کَشکولی کوچک، فارسی‌مدان، دره‌شوری و عمله تشکیل شده است که هر طایفه از تیره‌های مختلف تشکیل شده است. پس از تیره به لحاظ سلسله مراتب «بنکو» و سپس «ابا» قرار دارد (کاظمی، ۱۳۹۵: ۱۵).

با توجه به مطالعات میدانی صورت گرفته به دلیل قرارگیری نقشه در اختیار بافندگان از سمت ارگان‌های دولتی همچون کمیته امداد امام خمینی و سازمان بهزیستی، بافت طرح و نقش یک سرناظم از حوزه‌ی قالی‌بافی ایل قشقایی خارج گردیده و این طرح و نقش در دیگر مناطق شهری این استان همچون شهرستان‌های فسا، نیریز، داراب و مجموعه‌های روستایی و عشایری در این مناطق بافته می‌شود. یکی دیگر از مسائل رایج در این حوزه، دست به دست شدن نقشه‌ی بافت در بین بافندگان این مناطق می‌باشد. بافندگان در حین بافت نقشه بعضاً بر روی برخی از نقوش اعمال سلیقه می‌کنند و آن‌ها را بر اساس ذهنیت و سلیقه‌ی خود تغییر می‌دهند.

تصویر ۱. اقامتگاه ایل قشقایی (پرهام، ۱۳۷۵: ۴۱)

۶- معرفی نمونه قالی‌های قدیم و جدید یکسرناظم استان فارس

۶-۱- قالی‌های قدیم یکسرناظم استان فارس

بازهی تاریخی قالی‌های بررسی شده در این بخش و با عنوان قالی‌های قدیم (جدول شماره ۱)، بین نیمه‌ی قرن ۱۳ ه. ق تا اوایل نیمه‌ی دوم قرن ۱۴ ه. ق می‌باشد. این قالی‌ها بر اساس مطالعات کتابخانه‌ای

و بررسی سایت مجموعه‌دارهای خصوصی و موزه‌ها گردآوری شده است. نمونه قالی‌ها با استناد به تاریخ و قدمت درج شده در منابع، شامل قدیمی‌ترین نمونه‌ی قالی‌های یکسرناظم منطقه‌ی استان فارس می‌باشند و در نمونه‌های میدانی، قدیمی‌ترین دارای شصت سال قدمت و بقیه‌ی نمونه‌ها مشخصاً جدیدتر می‌باشند.

جدول ۱. نمونه قالی‌های قدیم ناظم استان

					
تصویر شماره ۲- قالی شماره ۱- (جوادیان، ۱۳۷۱: ۹۱)	تصویر شماره ۳- قالی شماره ۲- (پوپ، ۱۳۹۰: ۳۰۳)	تصویر شماره ۴- قالی شماره ۳- (پرهام، ۱۳۷۵: ۲۷۱)	تصویر شماره ۵- قالی شماره ۴- (پرهام، ۱۳۶۴: ۱۶۴)	تصویر شماره ۶- قالی شماره ۵- (صباحی، ۱۳۹۳: ۲۳۸)	
۱۲۳۵ ه. ق / نیمه اول قرن ۱۳ ه. ق	۱۳۰۰ ه. ق / اوایل قرن ۱۴ ه. ق	۱۳۰۰ ه. ق / اوایل قرن ۱۴ ه. ق	۱۳۱۵ ه. ق / دهه اول تا دوم قرن ۱۴ ه. ق	۱۳۱۷ ه. ق / اوایل قرن ۱۴ ه. ق	
فشقایب کشکولی هزارگل	ناظم هزارگل فشقایب	فشقایب کشکولی	ناظم کشکولی	کشکولی هزارگل	
					
تصویر شماره ۷- قالی شماره ۶- (موزه فرش ایران)	تصویر شماره ۸- قالی شماره ۷- (پرهام، ۱۳۶۴: ۱۶۵)	تصویر شماره ۹- قالی شماره ۸- (اشنبرنر، ۱۳۷۴: ۲۲)	تصویر شماره ۱۰- قالی شماره ۹- (پرهام، ۱۳۶۴: ۱۶۷)	تصویر شماره ۱۱- قالی شماره ۱۰- (پرهام، ۱۳۶۴: ۱۶۷)	
۱۳۲۰ ه. ق / اوایل قرن ۱۴ ه. ق	۱۳۲۸ ه. ق / اوایل قرن ۱۴ ه. ق	۱۳۵۰ ه. ق / نیمه قرن ۱۴ ه. ق	۱۳۵۸ ه. ق / اوایل نیمه دوم قرن ۱۴ ه. ق	۱۳۷۰ ه. ق / دهه هفتم قرن ۱۴ ه. ق	
هزارگل فشقایب	ناظم فشقایب	ناظم کشکولی	ناظم کشکولی	ناظم کشکولی	

(نگارندگان)

۲-۶- قالی‌های جدید (معاصر) یک‌سرناظم استان فارس

از قالی‌های یک‌سرناظم که به صورت میدانی از مناطق قالی‌بافی و بازار و انبارهای قالی در استان فارس گردآوری شده‌اند مختص ایل قشقایی نمی‌باشند و بافت آن‌ها متعلق به دیگر مناطق قالی‌بافی استان فارس می‌باشد.

این قالی‌ها مربوط به اواخر قرن ۱۴ ه. ق و زمان حاضر می‌باشند که در ادامه‌ی روند بررسی تاریخی نمونه‌ی قالی‌های قرار گرفته‌اند (جدول شماره‌ی ۲). این گروه

جدول ۲. نمونه قالی‌های جدید ناظم

					
تصویر شماره ۱۲- قالی شماره ۱۱- (نگارندگان)	تصویر شماره ۱۳- قالی شماره ۱۲- (نگارندگان)	تصویر شماره ۱۴- قالی شماره ۱۳- (نگارندگان)	تصویر شماره ۱۵- قالی شماره ۱۴- (نگارندگان)	تصویر شماره ۱۶- قالی شماره ۱۵- (نگارندگان)	شماره تصویر
۱۳۸۰ ه. ق / اواخر قرن ۱۴	۱۳۸۵ ه. ق / اواخر قرن ۱۴	۱۳۸۶ ه. ق / اواخر قرن ۱۴	۱۴۰۱ ه. ق / قرن ۱۵	۱۴۲۱ ه. ق / نیمه اول قرن ۱۵	مآخذ
۵۰	۵۰	۴۵	۴۵	۵۰	قدمت تاریخ
ناظم	ناظم	ناظم	ناظم	ناظم	رجشمار
					
تصویر شماره ۱۷- قالی شماره ۱۶- (نگارندگان)	تصویر شماره ۱۸- قالی شماره ۱۷- (نگارندگان)	تصویر شماره ۱۹- قالی شماره ۱۸- (نگارندگان)	تصویر شماره ۲۰- قالی شماره ۱۹- (نگارندگان)	تصویر شماره ۲۱- قالی شماره ۲۰- (نگارندگان)	شماره تصویر
۱۴۳۲ ه. ق / نیمه اول قرن ۱۵	۱۴۳۲ ه. ق / نیمه اول قرن ۱۵	۱۴۳۴ ه. ق / نیمه اول قرن ۱۵	۱۴۳۴ ه. ق / نیمه اول قرن ۱۵	۱۴۳۴ ه. ق / نیمه اول قرن ۱۵	مآخذ
۴۵	۴۵	۵۰	۵۰	۵۰	قدمت تاریخ
ناظم	ناظم	ناظم	ناظم	ناظم	رجشمار
ناظم	ناظم	ناظم	ناظم	ناظم	نام طرح

(نگارندگان)

کلام

دوفصلنامه علمی - پژوهشی انجمن علمی فرش ایران شماره ۳۴ پاییز و زمستان ۱۳۹۷

۳۹

۷- بررسی ساختار فرمی طرح و نقش نمونه قالی‌ها

همان‌گونه که در توضیحات اولیه و شیوه‌ی طراحی و نقش‌پردازی طرح و نقش قالی یک‌سرناظم بیان شد، مهم‌ترین شاخصه‌ها در کلیت این طرح شامل دو بخش حاشیه، متن و عناصر به کار رفته در آن می‌باشد. عناصر تشکیل دهنده‌ی متن شامل: فرم محراب- طاق یا پرده، فرم قاب‌ها یا نعلبکی در دو سوی قالی و در قسمت بالای فرم محراب یا طاق، ستون‌ها یا سروها

در کناره‌های طولی متن، سرستون‌ها یا نوک درختان سرو، فرم برآمدگی در قسمت پایین متن، فرم گلدان و زیرگلدانی، فرم گل‌ها در فضای متن می‌باشد. در راستای دستیابی به میزان تغییرات ساختار فرمی طرح و نقش ناظم از دوره‌ی قاجار تا معاصر شاخصه‌های فرمی به‌کاررفته در این طرح و نقش که شامل کلیات و جزئیات می‌باشد، تفکیک و به صورت طرح خطی مورد مطالعه و بررسی قرار گرفته است.

جدول ۳. بررسی تغییرات در ساختار ترکیب‌بندی نمونه قالی‌های قدیم و جدید ناظم

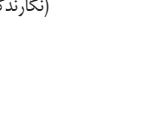

کلیت ترکیب بندی قالی های جدید ناظم				کلیت ترکیب بندی قالی های قدیم ناظم			
	تصویر شماره ۳۷- طرح خطی کلیت قالی شماره ۱۶-		تصویر شماره ۳۲- طرح خطی کلیت قالی شماره ۱۱-		تصویر شماره ۲۷- طرح خطی کلیت قالی شماره ۶-		تصویر شماره ۲۲- طرح خطی کلیت قالی شماره ۱-
	تصویر شماره ۳۸- طرح خطی کلیت قالی شماره ۱۷-		تصویر شماره ۳۳- طرح خطی کلیت قالی شماره ۱۲-		تصویر شماره ۲۸- طرح خطی کلیت قالی شماره ۷-		تصویر شماره ۲۳- طرح خطی کلیت قالی شماره ۲-
	تصویر شماره ۳۹- طرح خطی کلیت قالی شماره ۱۸-		تصویر شماره ۳۴- طرح خطی کلیت قالی شماره ۱۳-		تصویر شماره ۲۹- طرح خطی کلیت قالی شماره ۸-		تصویر شماره ۲۴- طرح خطی کلیت قالی شماره ۳-
	تصویر شماره ۴۰- طرح خطی کلیت قالی شماره ۱۹-		تصویر شماره ۳۵- طرح خطی کلیت قالی شماره ۱۴-		تصویر شماره ۳۰- طرح خطی کلیت قالی شماره ۹-		تصویر شماره ۲۵- طرح خطی کلیت قالی شماره ۴-
	تصویر شماره ۴۱- طرح خطی کلیت قالی شماره ۲۰-		تصویر شماره ۳۶- طرح خطی کلیت قالی شماره ۱۵-		تصویر شماره ۳۱- طرح خطی کلیت قالی شماره ۱۰-		تصویر شماره ۲۶- طرح خطی کلیت قالی شماره ۵-

(نگارندگان)

۸- فرم کلی ترکیب‌بندی در قالی‌های قدیم و جدید یک‌سرناظم

طرح خطی ساختار فرمی و کلیت ترکیب‌بندی نمونه‌ی قالی‌های یک‌سرناظم از دوره‌ی قاجار تا معاصر در جدول شماره‌ی ۳- قرار گرفته است. همان‌گونه که مشاهده می‌شود در کلیت این طرح و نقش تغییراتی ایجاد شده است. به طور کلی همه‌ی نمونه‌ها عناصر شاخص که معرف قالی یک‌سرناظم هستند را دارند. تفاوت‌های کلی که در بررسی این نمونه‌ها مشاهده می‌شود تغییر در ابعاد قالی، تغییر در تعداد حاشیه‌ها و همچنین ایجاد تنوع در فرم محراب، طاق یا پرده می‌باشد. علاوه بر تغییرات ذکر شده تغییرات اساسی دیگری در نمونه قالی‌ها مشاهده می‌شود که در ادامه به آن‌ها پرداخته شده است. همان‌گونه که در جدول شماره‌ی ۳- (تصاویر شماره‌ی ۳۸- ۴۱) مشاهده می‌شود ترکیب‌بندی این طرح و نقش متفاوت از دیگر نمونه‌های قبل از خود و در بافته‌هایی مانند کوسن و

جدول ۴. چگونگی فرم محراب، طاق یا پرده در نمونه قالی‌های قدیم و جدید یک‌سرناظم

فرم محراب، طاق یا پرده در قالی‌های ناظم جدید			فرم محراب، طاق یا پرده در قالی‌های ناظم قدیم		
	تصویر شماره ۵۲- طرح خطی فرم قالی شماره-۱۱			تصویر شماره ۴۲- طرح خطی فرم قالی شماره-۱	
	تصویر شماره ۵۷- طرح خطی فرم قالی شماره-۱۶			تصویر شماره ۴۸- طرح خطی فرم قالی شماره-۷	
	تصویر شماره ۵۸- طرح خطی فرم قالی شماره-۱۷			تصویر شماره ۴۹- طرح خطی فرم قالی شماره-۸	
	تصویر شماره ۵۹- طرح خطی فرم قالی شماره-۱۸			تصویر شماره ۵۰- طرح خطی فرم قالی شماره-۹	
	تصویر شماره ۶۰- طرح خطی فرم قالی شماره-۱۹			تصویر شماره ۵۱- طرح خطی فرم قالی شماره-۱۰	
	تصویر شماره ۶۱- طرح خطی فرم قالی شماره-۲۰			تصویر شماره ۵۶- طرح خطی فرم قالی شماره-۱۵	

(نگارندگان)

خورجین به کار رفته است. طبق مطالعات صورت گرفته در رابطه با طرح و نقش قالی یک‌سرناظم و همچنین طبق توضیحات اولیه‌ی ذکر شده، عده‌ای از صاحب‌نظران طرح و نقش قالی یک‌سرناظم را زیر مجموعه‌ای از طرح محرابی قرار داده و معرفی کرده و عده‌ای دیگر این طرح را پرده‌ای آویخته دانسته‌اند که پایین آن گره خورده یا با نوار پارچه‌ای جمع و بسته شده است. یکی دیگر از نظریه‌های ارائه شده، چارچوب، ایوان، مدخل یا درگاه دانستن این فرم می‌باشد که دوسوی آن دو درخت سرو قرار گرفته و به باغی گشوده شده است. در راستای مطالعه‌ی دقیق ساختار فرمی این طرح و نقش از دوره‌ی قاجار تا معاصر، همه‌ی عناصر شاخص قالی‌های منتخب به صورت جداگانه تفکیک و دسته‌بندی شده و مورد مطالعه و بررسی قرار گرفته است.

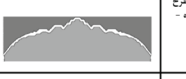

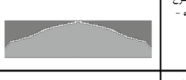

۸-۱- فرم محراب، طاق یا پرده

فرم محراب، طاق یا پرده یکی از بخش‌های مهم طرح و نقش قالی یک‌سرناظم می‌باشد. طرح خطی این فرم در جدول شماره ۴، ارائه گردیده است. همان‌گونه که مشاهده می‌شود این فرم در نمونه قالی‌های قدیم (تصاویر ۴۲ تا ۵۱) اغلب به صورت منحنی و با خطوطی که سعی بر ایجاد این انحنا داشته، به وجود آمده است. ساختار کلی این فرم در نمونه قالی‌های قدیم به استثناء تصویر شماره ۴۷- شباهت نزدیکی

به یکدیگر دارند. فرم محراب طاق یا پرده در نمونه قالی‌های معاصر (تصاویر شماره‌ی ۵۲ تا ۶۱) اغلب با خطوط شکسته و پلکانی ایجاد شده است. این فرم با یک شیب تند فضای بین طرح و نقش یک‌سرناظم در نمونه قالی‌های معاصر را دربر گرفته است. یکی دیگر از تغییرات ایجاد شده در نمونه قالی‌های معاصر ایجاد تنوع در طراحی و فرم این بخش از قالی یک‌سرناظم می‌باشد.

جدول ۵. چگونگی فرم برآمدگی یا لچک قوسی کف متن در قالی‌های قدیم و جدید یک‌سرناظم استان فارس

فرم برآمدگی یا لچک قوسی کف متن قالی‌های جدیدناظم			فرم برآمدگی یا لچک قوسی کف متن قالی‌های قدیم ناظم		
	تصویر شماره ۷۵- طرح خطی فرم ذکرشده - قالی شماره ۱۶-		تصویر شماره ۷۱- طرح خطی فرم ذکرشده - قالی شماره ۱۱-		تصویر شماره ۶۶- طرح خطی فرم ذکرشده - قالی شماره ۱۱-
	تصویر شماره ۷۶- طرح خطی فرم ذکرشده - قالی شماره ۱۷-		تصویر شماره ۷۲- طرح خطی فرم ذکرشده - قالی شماره ۱۲-		تصویر شماره ۶۷- طرح خطی فرم ذکرشده - قالی شماره ۱۲-
	تصویر شماره ۷۷- طرح خطی فرم ذکرشده - قالی شماره ۱۸-		تصویر شماره ۷۳- طرح خطی فرم ذکرشده - قالی شماره ۱۳-		تصویر شماره ۶۸- طرح خطی فرم ذکرشده - قالی شماره ۱۳-
	تصویر شماره ۷۸- طرح خطی فرم ذکرشده - قالی شماره ۱۹-		تصویر شماره ۷۴- طرح خطی فرم ذکرشده - قالی شماره ۱۴-		تصویر شماره ۶۹- طرح خطی فرم ذکرشده - قالی شماره ۱۴-
	تصویر شماره ۷۹- طرح خطی فرم ذکرشده - قالی شماره ۲۰-		تصویر شماره ۷۴- طرح خطی فرم ذکرشده - قالی شماره ۱۵-		تصویر شماره ۷۰- طرح خطی فرم ذکرشده - قالی شماره ۱۰-

(نگارنگان)

۸-۲- فرم برآمدگی یا لچک قوسی کف متن

فرم برآمدگی یا لچک قوسی کف متن از دیگر عناصر قالی یک‌سرناظم می‌باشد که در راستای فرم محراب، طاق یا پرده در قسمت پایین متن قرار گرفته است. همان‌گونه که در جدول شماره ۵- مشاهده می‌شود این فرم در اکثر نمونه قالی‌های قدیم (تصاویر شماره‌ی ۶۲ تا ۷۰) مشابه یکدیگر می‌باشند و اغلب با خطوط منحنی ایجاد شده‌اند. این فرم فضای کمی از بخش زیرین متن را با انحنا و شیب کندی به خود اختصاص داده است. خطوط تشکیل دهنده‌ی این

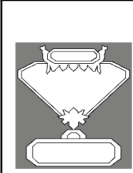
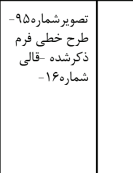

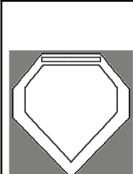
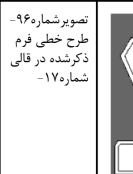

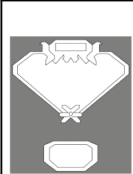
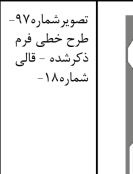

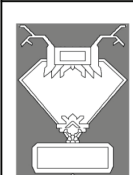

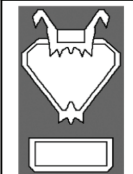
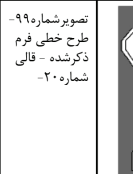

فرم در اکثر نمونه قالی‌های قدیم اغلب به صورت منحنی می‌باشد. فرم برآمدگی یا لچک قوسی کف متن در نمونه قالی‌های جدید (تصاویر شماره‌ی ۷۱ تا ۷۹) با تنوع بیشتری و با شیب انحنای تندی نسبت به قالی‌های قدیم فضای زیرین متن را در بر گرفته است. این فرم در نمونه قالی‌های جدید به صورت ساده و با خطوط شکسته، زاویه‌دار و پلکانی نسبت به نمونه قالی‌های قدیم فضای بیشتری از متن را به خود اختصاص داده‌اند.

۸-۳- فرم گلدان و زیرگلدانی

نمونه قالی‌های قدیم اغلب به طور منفصل از یکدیگر در فضای متن ظاهر شده‌اند فرم گلدان و زیرگلدانی در نمونه قالی‌های جدید (تصاویر شماره‌ی ۹۰ تا ۹۹) تا حدودی مشابه همین فرم در نمونه قالی‌های قدیم می‌باشند. این فرم در نمونه قالی‌های جدید، به خصوص در فرم زیرگلدانی ساده‌تر شده و همچنین فرم گلدان و زیرگلدانی در اکثر موارد متصل به یکدیگر می‌باشند.

فرم گلدان و زیرگلدانی یکی از عناصر تزئینی در فضای متن قالی یک‌سرنایم می‌باشد. جایگاه این فرم در فضای متن قالی یک‌سرنایم بر روی فرم برآمدگی یا لچک قوسی کف متن است. طرح خطی این فرم در جدول شماره‌ی ۵- نشان داده شده است. این فرم در نمونه قالی‌ای قدیم (تصاویر شماره‌ی ۸۰ تا ۸۹) اغلب مشابه یکدیگر هستند. دو فرم گلدان و زیرگلدانی در

جدول ۶. نحوه طراحی فرم گلدان و زیرگلدانی در نمونه قالی‌های یک‌سرنایم قدیم و جدید

فرم گلدان و زیرگلدانی در نمونه قالی‌های جدید			فرم گلدان و زیرگلدانی در نمونه قالی‌های قدیم		
	تصویر شماره ۹۵- طرح خطی فرم ذکر شده - قالی شماره ۱۶-		تصویر شماره ۹۰- طرح خطی فرم ذکر شده - قالی شماره ۱۱-		تصویر شماره ۸۰- طرح خطی فرم ذکر شده - قالی شماره ۱-
	تصویر شماره ۹۶- طرح خطی فرم ذکر شده در قالی شماره ۱۷-		تصویر شماره ۹۱- طرح خطی فرم ذکر شده - قالی شماره ۱۲-		تصویر شماره ۸۱- طرح خطی فرم ذکر شده - قالی شماره ۲-
	تصویر شماره ۹۷- طرح خطی فرم ذکر شده - قالی شماره ۱۸-		تصویر شماره ۹۲- طرح خطی فرم ذکر شده - قالی شماره ۱۳-		تصویر شماره ۸۲- طرح خطی فرم ذکر شده - قالی شماره ۳-
	تصویر شماره ۹۸- طرح خطی فرم ذکر شده - قالی شماره ۱۹-		تصویر شماره ۹۳- طرح خطی فرم ذکر شده - قالی شماره ۱۴-		تصویر شماره ۸۳- طرح خطی فرم ذکر شده - قالی شماره ۴-
	تصویر شماره ۹۹- طرح خطی فرم ذکر شده - قالی شماره ۲۰-		تصویر شماره ۹۴- طرح خطی فرم ذکر شده - قالی شماره ۱۵-		تصویر شماره ۸۴- طرح خطی فرم ذکر شده - قالی شماره ۵-

(نگارندگان)

جدول ۷. بررسی ساختار فرم درختان سرو یا ستون‌ها در قالی‌های قدیم و جدید یک سرناظم

											فرم درخت سرو یا ستون در قالی‌های قدیم ناظم
تصویر شماره ۱۰۹ - طرح خطی فرم ذکر شده قالی شماره ۱۰	تصویر شماره ۱۰۸ - طرح خطی فرم ذکر شده قالی شماره ۹	تصویر شماره ۱۰۷ - طرح خطی فرم ذکر شده قالی شماره ۸	تصویر شماره ۱۰۶ - طرح خطی فرم ذکر شده قالی شماره ۷	تصویر شماره ۱۰۵ - طرح خطی فرم ذکر شده قالی شماره ۶	تصویر شماره ۱۰۴ - طرح خطی فرم ذکر شده قالی شماره ۵	تصویر شماره ۱۰۳ - طرح خطی فرم ذکر شده قالی شماره ۴	تصویر شماره ۱۰۲ - طرح خطی فرم ذکر شده قالی شماره ۳	تصویر شماره ۱۰۱ - طرح خطی فرم ذکر شده قالی شماره ۲	تصویر شماره ۱۰۰ - طرح خطی فرم ذکر شده قالی شماره ۱		
											فرم درخت سرو یا ستون در قالی‌های جدید ناظم
تصویر شماره ۱۱۹ - طرح خطی فرم ذکر شده قالی شماره ۲۰	تصویر شماره ۱۱۸ - طرح خطی فرم ذکر شده قالی شماره ۱۹	تصویر شماره ۱۱۷ - طرح خطی فرم ذکر شده قالی شماره ۱۸	تصویر شماره ۱۱۶ - طرح خطی فرم ذکر شده قالی شماره ۱۷	تصویر شماره ۱۱۵ - طرح خطی فرم ذکر شده قالی شماره ۱۶	تصویر شماره ۱۱۴ - طرح خطی فرم ذکر شده قالی شماره ۱۵	تصویر شماره ۱۱۳ - طرح خطی فرم ذکر شده قالی شماره ۱۴	تصویر شماره ۱۱۲ - طرح خطی فرم ذکر شده قالی شماره ۱۳	تصویر شماره ۱۱۱ - طرح خطی فرم ذکر شده قالی شماره ۱۲	تصویر شماره ۱۱۰ - طرح خطی فرم ذکر شده قالی شماره ۱۱		

(نگارندگان)

۸-۴- فرم درختان سرو یا ستون‌ها

فرم درختان سرو یا ستون‌ها همانند فرم محراب، طاق یا پرده یکی از عناصر بحث‌انگیز در قالی‌های یک‌سرناظم می‌باشد. با توجه به مطالعات صورت گرفته در رابطه با سرو یا ستون بودن این نقش‌مایه اختلاف نظر وجود دارد. طرح خطی این فرم در دو گروه قالی‌های قدیم و جدید در جدول شماره ۶- قرار گرفته است. جایگاه این فرم در قالی‌های یک‌سرناظم در دو سمت متن و در بخش زیرین فرم محراب، طاق یا پرده می‌باشد. فرم درختان سرو یا ستون‌ها در نمونه قالی‌های قدیم (تصاویر شماره ۱۰۰ تا ۱۰۹) در اکثر موارد مشابه یکدیگر می‌باشند.

بخش پایه و زیرین این فرم در اکثر نمونه قالی‌های قدیم به صورت منحنی و بخش بالای آن با خطوط کنگره‌دار یا دندانه‌ای به صورت منحنی شکل گرفته است که این فرم را به حالت طبیعی درخت سرو نزدیک نموده است. فرم درختان سرو یا ستون‌ها در نمونه قالی‌های یک‌سرناظم جدید (تصاویر شماره ۱۱۰ تا ۱۱۹) در اکثر موارد مشابه یکدیگر می‌باشند. این فرم در قالی‌های جدید برخلاف نمونه قالی‌های قدیم با خطوط ساده و شکسته و بدون انحنا شکل گرفته است که به همین دلیل شباهت این فرم به ستون در قالی‌های جدید بیشتر شده است.

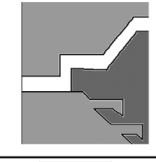
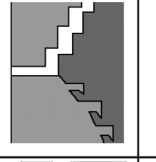
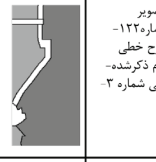
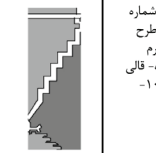

۸-۵- فرم اتصال مابین محراب، طاق یا پرده و درخت سرو یا ستون

(پرهام، ۱۳۶۴: ۱۴۷). این نقش‌مایه و فرم که طرح خطی آن در جدول شماره ۷- نشان داده شده است در نمونه قالی‌های قدیم یک‌سرناظم (تصاویر شماره ۱۲۰ تا ۱۲۹) اغلب به صورت یک گل و قلاب در قسمت اتصال محراب، طاق یا پرده با درختان سرو یا ستون‌ها قرار گرفته است. همان‌گونه که در تصاویر شماره ۱ (۱۳۰ تا ۱۳۹) مشاهده می‌شود قالی‌های یک‌سرناظم جدید فاقد این فرم بوده است که این تغییر بی‌تأثیر بر تحلیل‌های محتوایی این طرح و نقش نمی‌باشد.

این فرم برخلاف دیگر عناصر، فضای اندکی از قالی یک‌سرناظم را به خود اختصاص داده است. جایگاه این فرم در محل اتصال محراب، طاق یا پرده و در قسمت بالای درختان سرو یا ستون‌ها می‌باشد. با توجه به مطالعات صورت گرفته این فرم را قیطان یا نواری دانسته‌اند که پرده‌های گشوده از یکدیگر را جمع نگه داشته است و وجود این فرم در نقشه‌ای سنجیده همچون یک‌سرناظم بی‌دلیل نمی‌باشد

جدول ۸. چگونگی فرم قاب یا نعلبکی و گل آفتابگردان یا هشت‌پر در نمونه قالی‌های قدیم و جدید یک‌سرناظم

فرم اتصال مابین محراب یا طاق و درخت سرو یا ستون در نمونه قالی‌های جدیدناظم			فرم اتصال مابین محراب یا طاق و درخت سرو یا ستون در نمونه قالی‌های قدیم ناظم				
	تصویر شماره طرح - ۱۲۵ خطی فرم ذکرشده- قالی شماره -۱۶		تصویر شماره طرح - ۱۳۰ خطی شماره ۱۱۰- قالی شماره -۱۱		تصویر شماره طرح - ۱۲۵ خطی فرم ذکرشده- قالی شماره -۶		تصویر شماره طرح - ۱۲۰ خطی فرم ذکرشده- قالی شماره -۱
	تصویر شماره طرح - ۱۳۶ خطی فرم ذکرشده- قالی شماره -۱۷		تصویر شماره طرح - ۱۳۱ خطی فرم ذکرشده- قالی شماره -۱۲		تصویر شماره طرح - ۱۲۶ خطی فرم ذکرشده- قالی شماره -۷		تصویر شماره طرح - ۱۲۱ خطی فرم ذکرشده- قالی شماره -۲
	تصویر شماره طرح - ۱۳۷ خطی فرم ذکرشده- قالی شماره -۱۸		تصویر شماره طرح - ۱۳۲ خطی فرم ذکرشده- قالی شماره -۱۳		تصویر شماره طرح - ۱۲۷ خطی فرم ذکرشده- قالی شماره -۸		تصویر شماره طرح - ۱۲۲ خطی فرم ذکرشده- قالی شماره -۳
	تصویر شماره طرح - ۱۳۸ خطی فرم ذکرشده- قالی شماره -۱۹		تصویر شماره طرح - ۱۳۳ خطی فرم ذکرشده- قالی شماره -۱۴		تصویر شماره طرح - ۱۲۸ خطی فرم ذکرشده- قالی شماره -۹		تصویر شماره طرح - ۱۲۳ خطی فرم ذکرشده- قالی شماره -۴
	تصویر شماره طرح - ۱۳۹ خطی فرم ذکرشده- قالی شماره -۲۰		تصویر شماره طرح - ۱۳۴ خطی فرم ذکرشده- قالی شماره -۱۵		تصویر شماره طرح - ۱۲۹ خطی فرم ذکرشده- قالی شماره -۱۰		تصویر شماره طرح - ۱۲۴ خطی فرم ذکرشده- قالی شماره -۵

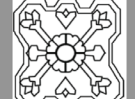

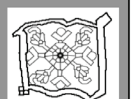

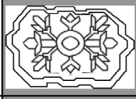

(نگارندگان)

دوفصلنامه
علمی - پژوهشی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ۳۴
پاییز و زمستان ۱۳۹۷

۴۵

جدول ۹. چگونگی فرم قاب یا نعلبکی و گل آفتابگردان یا هشت‌پر در نمونه قالی‌های قدیم و جدید یک‌سرناظم

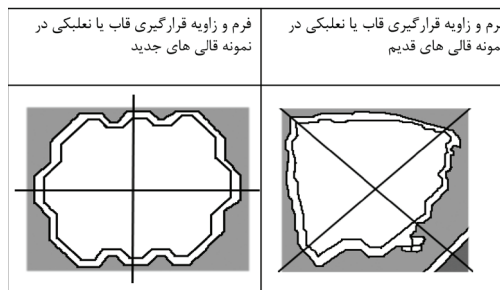
فرم قاب یا نعلبکی و گل آفتابگردان یا گل هشت پر در نمونه قالی‌های جدید ناظم			فرم قاب یا نعلبکی و گل آفتابگردان یا گل هشت پر در نمونه قالی‌های قدیم ناظم			
	تصویر شماره ۱۵۳- طرح خطی فرم ذکر شده- قالی شماره- ۱۶-	-	قالی شماره ۱۱ فاقد این فرم می باشد	-	قالی شماره ۶ فاقد این فرم می باشد	تصویر شماره ۱۴۰- طرح خطی فرم ذکر شده- قالی شماره- ۱-
	تصویر شماره ۱۵۴- طرح خطی فرم ذکر شده- قالی شماره- ۱۷-		تصویر شماره ۱۴۹- طرح خطی فرم ذکر شده- قالی شماره- ۱۲-		تصویر شماره ۱۴۵- طرح خطی فرم ذکر شده- قالی شماره ۷-	تصویر شماره ۱۴۱- طرح خطی فرم ذکر شده- قالی شماره- ۲-
	تصویر شماره ۱۵۵- طرح خطی فرم ذکر شده- قالی شماره- ۱۸-		تصویر شماره ۱۵۰- طرح خطی فرم ذکر شده- قالی شماره- ۱۳-		تصویر شماره ۱۴۶- طرح خطی فرم ذکر شده- قالی شماره ۸ -	تصویر شماره ۱۴۲- طرح خطی فرم ذکر شده- قالی شماره- ۳-
	تصویر شماره ۱۵۶- طرح خطی فرم ذکر شده- قالی شماره- ۱۹-		تصویر شماره ۱۵۱- طرح خطی فرم ذکر شده- قالی شماره- ۱۴-		تصویر شماره ۱۴۷- طرح خطی فرم ذکر شده- قالی شماره ۹-	تصویر شماره ۱۴۳- طرح خطی فرم ذکر شده- قالی شماره- ۴-
	تصویر شماره ۱۵۷- طرح خطی فرم ذکر شده- قالی شماره- ۲۰-		تصویر شماره ۱۵۲- طرح خطی فرم ذکر شده- قالی شماره- ۱۵-		تصویر شماره ۱۴۸- طرح خطی فرم قاب ذکر شده- شماره ۱۰-	تصویر شماره ۱۴۴- طرح خطی فرم ذکر شده- قالی شماره- ۵-

(نگارندگان)

در قالی‌های قدیم یک‌سرناظم، اغلب مشابه یکدیگر و با ظرافت درون قاب یا نعلبکی به کار رفته است. فرم قاب یا نعلبکی در نمونه قالی‌های جدید یک‌سرناظم به شکلی متفاوت در قسمت بالای این طرح و نقش قرار گرفته است. همان‌گونه که در جدول شماره ۸- و تصاویر شماره ۱ (۱۴۹ تا ۱۵۷) مشاهده می‌شود این فرم در قالب شکل مربع و در ساختاری مشابه علامت جمع در قسمت بالای این طرح قرار گرفته است (جدول شماره ۹). فرم گل آفتابگردان یا گل هشت‌پر که درون این قاب قرار گرفته است با تفاوت اندکی در ظرافت تا حدودی مشابه همین فرم در قالی‌های قدیم یک‌سرناظم می‌باشد.

۸-۶- فرم قاب یا نعلبکی، گل آفتابگردان یا هشت‌پر
با توجه به مطالعات صورت یافته، یکی دیگر از نقش‌مایه‌های مطرح در طرح و نقش یک‌سرناظم فرم قاب یا نعلبکی به همراه گل آفتابگردان یا هشت‌پر در درون آن می‌باشد. جایگاه این فرم در قسمت بالای قالی و بر روی فرم محراب، طاق یا پرده می‌باشد. طرح خطی این فرم در جدول شماره ۸- قرار گرفته است. فرم قاب یا نعلبکی در نمونه قالی‌های قدیم یک‌سرناظم (تصاویر شماره ۱۴۰ تا ۱۴۸) اغلب مشابه یکدیگر می‌باشند. این فرم در راستای زاویه و گوشه‌ی قالی و بر اساس ساختاری مشابه علامت ضرب در بخش بالا قرار گرفته است (جدول شماره ۹). فرم گل آفتابگردان یا هشت‌پر

جدول ۱۰. فرم و زاویه قرارگیری قاب یا نعلبکی

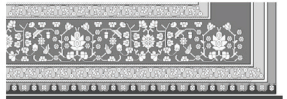
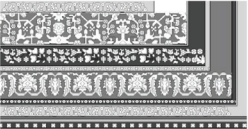

(نگارندگان)

همان‌طور که اشاره شد درون فرم قاب یا نعلبکی یک گل هشت‌پر یا آفتابگردان قرار دارد این فرم در هردو گروه قالی‌های قدیم و جدید یک‌سرنایم جایگاه خود را حفظ نموده و تغییر شاخصی در فرم کلی این

گل ایجاد نشده است. این فرم در نمونه قالی‌های جدید ساده‌تر شده و پرتکلفی همین نمونه در قالی‌های قدیم را ندارد.

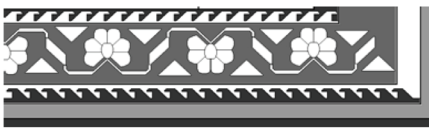
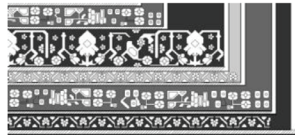
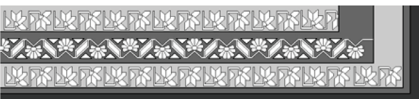

جدول ۱۱. ساختار فرم حاشیه در نمونه قالی‌های قدیم یک‌سرنایم

فرم حاشیه در قالی های قدیم نایم			
	تصویر شماره ۱۶۳- طرح خطی فرم حاشیه قالی شماره ۶-		تصویر شماره ۱۵۸- طرح خطی فرم حاشیه قالی شماره ۱-
	تصویر شماره ۱۶۴- طرح خطی فرم حاشیه- قالی شماره ۷-		تصویر شماره ۱۵۹- طرح خطی فرم حاشیه قالی شماره ۲-
	تصویر شماره ۱۶۵- طرح خطی فرم حاشیه- قالی شماره ۸-		تصویر شماره ۱۶۰- طرح خطی فرم حاشیه- قالی شماره ۳-
	تصویر شماره ۱۶۶- طرح خطی فرم حاشیه- قالی شماره ۹-		تصویر شماره ۱۶۱- طرح خطی فرم حاشیه قالی شماره ۴-
	تصویر شماره ۱۶۷- طرح خطی فرم حاشیه- قالی شماره ۱۰-		تصویر شماره ۱۶۲- طرح خطی فرم حاشیه- قالی شماره ۵-

(نگارندگان)

جدول ۱۲. ساختار حاشیه در قالی‌های جدید یک‌سر ناظم

فرم حاشیه در قالی‌های جدید ناظم			
	تصویر شماره ۱۷۳ - طرح خطی فرم حاشیه - قالی شماره ۶-		تصویر شماره ۱۶۸ - طرح خطی فرم حاشیه - قالی شماره ۱۱-
	تصویر شماره ۱۷۴ - طرح خطی فرم حاشیه - قالی شماره ۷-		تصویر شماره ۱۶۹ - طرح خطی فرم حاشیه - قالی شماره ۲-
	تصویر شماره ۱۷۵ - طرح خطی فرم حاشیه - قالی شماره ۸-		تصویر شماره ۱۷۰ - طرح خطی فرم حاشیه - قالی شماره ۳-
	تصویر شماره ۱۷۶ - طرح خطی فرم حاشیه - قالی شماره ۹-		تصویر شماره ۱۷۱ - طرح خطی فرم حاشیه - قالی شماره ۴-
	تصویر شماره ۱۷۷ - طرح خطی فرم حاشیه - قالی شماره ۱۰-		تصویر شماره ۱۷۲ - طرح خطی فرم حاشیه - قالی شماره ۵-

(نگارندگان)

طرح خطی این بخش از قالی‌های جدید در جدول شماره ۱۱- قرار گرفته است. همان‌گونه که مشاهده می‌شود طرح و نقش به‌کار رفته در این بخش از قالی‌های یک‌سرناظم جدید با تنوع بیشتر و ظرافت کمتر فضای این بخش از قالی یک‌سرناظم را در بر گرفته‌اند.

۹- نتیجه‌گیری

مطالعه و بررسی‌های صورت گرفته در راستای ساختار فرمی طرح و نقش قالی یک‌سرناظم حاکی از آن می‌باشد که این طرح و نقش از دوره قاجار تا جدید دچار برخی دگرگونی‌ها در کلیات و جزئیات

۸-۷- بررسی فرم حاشیه

قالی یک‌سرناظم همانند قالی‌های دیگر مناطق کشور شامل بخش حاشیه می‌باشد. طرح خطی این بخش از قالی‌های قدیم یک‌سرناظم در جدول شماره ۱۰- ارائه شده است. همان‌گونه که مشاهده می‌شود تعداد حاشیه‌ی قالی‌های یک‌سرناظم قدیم اغلب به ۴ یا ۵ مورد می‌رسد. طرح و نقش به‌کار رفته در فضای این بخش که اغلب تکراری می‌باشند، با ظرافت بسیار و با نقوش گیاهی و پرنده تزئین شده است. حاشیه‌ی قالی‌های یک‌سرناظم جدید اغلب با تعداد کمتری فضای اطراف قالی را به خود اختصاص داده‌اند.

شده است. نتایج کلی به دست آمده از بررسی عناصر جدید در جدول شماره ۱۳- بیان شده است. شاخص طرح و نقش یکسرنایم از دوره ی قاجار تا

جدول ۱۳. ساختار حاشیه در قالی های جدید یکسرنایم

فرم کلی	فرم کلی ترکیب بندی در اکثر نمونه قالی های قدیم و جدید یکسرنایم مشابه یکدیگر می باشند. به کارگیری این طرح در ابعاد کوچک و قرارگیری آنها در زیر هم یا کنار یکدیگر در یک قالی، مانند نمونه قالی شماره ی ۱۷ و شماره ی ۲۰ باعث ایجاد تفاوت در ترکیب کلی این طرح گردیده است.
فرم محراب، طاق یا پرده	شبهات در این فرم ایجاد یک قوس در قالب محراب، طاق یا پرده در فضای قالی می باشد اما این قوس در فرم محراب، طاق یا پرده در نمونه قالی های قدیم با انحنا ی بیشتر، در اکثر نمونه قالی های جدید با زاویه و شیب تندتری ایجاد شده، و همچنین این فرم در نمونه قالی های جدید با خطوط شکسته و زاویه دار نسبت به نمونه های قدیم شکل گرفته است.
فرم لچک قوسی یا برآمدگی کف متن	این فرم در همه ی نمونه قالی ها یک قوس را در پایین متن ایجاد نموده است. تفاوت های موجود در این فرم مابین دو گروه قالی های قدیم و جدید یکسرنایم در انحنا و ارتفاع کم این فرم در نمونه قالی های قدیم و انحنا، شیب و ارتفاع بیشتر آن در قالی های جدید می باشد. همچنین این فرم در نمونه قالی های جدید با خطوط شکسته و زاویه دار نمایان شده است.
فرم گلدان و زیرگلدانی	فرم گلدان در اکثر نمونه قالی های قدیم و جدید به یک شکل ظاهر شده است. سمت راست و چپ فرم زیرگلدانی در اکثر نمونه قالی های قدیم به صورت اریب شکل گرفته که این فرم در نمونه قالی های جدید کاملاً هندسی و به شکل یک مستطیل و همچنین متصل به گلدان ظاهر شده است.
فرم درختان سرو یا ستون ها	این فرم در همه ی نمونه قالی های قدیم و جدید از دو قسمت پایه و قسمت بالایی که به صورت کنگره یا دندان دار می باشد تشکیل شده است. با این تفاوت که قسمت پایه در اکثر نمونه قالی های قدیم شبیه به درخت سرو ظاهر شده اما این فرم در نمونه قالی های جدید کاملاً هندسی و مشابه ستون می باشد.
فرم اتصال مابین محراب، طاق یا پرده و درخت سرو یا ستون	این فرم که در نمونه قالی های قدیم دیده می شود به شکل یک گل و فرم قلاب مانند ی است که محراب طاق یا پرده را به ستون ها یا درختان سرو متصل کرده است اما این فرم در نمونه قالی های جدید به کار نرفته است.
فرم قاب یا نعلبکی و گل آفتابگردان یا هشت پر	فرم قاب یا نعلبکی در نمونه قالی های یکسرنایم قدیم بر پایه ی ساختاری به شکل و فرم علامت ضرب در راستای زاویه و گوشه ی قالی ها قرار گرفته است. این فرم در نمونه قالی های جدید بر پایه ی فرم ساختاری مربع و علامت جمع شکل گرفته است. فرم گل آفتابگردان یا هشت پر در هر دو گروه قالی های قدیم و جدید تغییر شاخصی نداشته است. این فرم در نمونه قالی های جدید تا حدودی ساده تر شده است.
فرم حاشیه	این فرم در نمونه قالی های قدیم با تعداد بیشتر و نقوشی ظریف و مشابه یکدیگر دیده می شود اما در نمونه قالی های جدید تعداد حاشیه ها و ظرافت نقوش کمتر شده و همچنین تنوع نقوش به کار رفته در آنها بیشتر می باشد.

(نگارندگان)

دوفصلنامه علمی - پژوهشی انجمن علمی فرش ایران شماره ۳۴ پاییز و زمستان ۱۳۹۷

۴۹

مطالعات و تجزیه و تحلیل‌های صورت گرفته در حوزه‌ی بررسی ساختار فرمی طرح و نقش قالی یک‌سرنانظم، در برگیرنده‌ی اطلاعاتی در مورد برخی تغییرات فرمی و محتوایی در راستای این طرح و نقش می‌باشند. بافت این طرح و نقش در دوره‌های قبل (دوران قاجار) محدود به منطقه و ایل قشقایی بوده که در دوران جدید از آن محدوده خارج شده و به طور فراگیری در دیگر مناطق استان فارس رواج یافته است. تغییرات ایجاد شده در ساختار فرمی کلیات و جزئیات این طرح و نقش به گونه‌ای می‌باشد که تأثیر مستقیمی بر شناسایی معرفی این طرح و نقش در دوران جدید دارد. برخی از عناصر تشکیل دهنده‌ی این طرح و نقش همچون فرم اتصالی مابین محراب، طاق یا پرده و درختان سرو یا ستون‌ها- فرم محراب، طاق یا پرده- فرم درختان سرو یا ستون‌ها، از عناصر مهم و تأثیرگذار در تحلیل محتوایی این طرح و نقش می‌باشند. فرم اتصال مابین محراب، طاق یا پرده و درختان سرو یا ستون‌ها، یکی از عوامل معرفی این طرح و نقش به‌عنوان درگاه یا پرده‌ای که به سمت یک باغ گشوده شده است می‌باشد. همچنان که مشاهده شد این فرم در نمونه قالی‌های جدید یک‌سرنانظم کم‌رنگ شده و به‌کار نرفته است. تغییرات ایجاد شده در فرم محراب، طاق یا پرده در نمونه قالی‌های جدید شامل سادگی، شکسته و زاویه دار شدن، نسبت به همین فرم در قالی‌های قدیم یک‌سرنانظم می‌باشند. یکی دیگر از عناصر مهم در بررسی‌های صورت گرفته، فرم درختان سرو یا ستون‌ها می‌باشند. این فرم در نمونه قالی‌های قدیم شباهت بیشتری به حالت طبیعی یک درخت سرو را دارد اما این فرم در نمونه قالی‌های جدید به دلیل ساده‌تر شدن از فرم طبیعی درخت سرو خارج شده و به فرم یک ستون گرایش پیدا کرده است. با توجه به تغییرات ایجاد شده در طراحی این سه فرم اصلی و همچنین دیگر عناصر بررسی شده، طرح و نقش یک‌سرنانظم در نمونه قالی‌های جدید از حوزه‌ی پرده و درگاهی که به سمت یک باغ گشوده شده است

خارج شده و به سمت طرح و نقش قالی‌های محرابی گرایش یافته است. در ادامه‌ی بررسی‌های صورت گرفته و همچنین برطبق مطالعات میدانی انجام شده، این طرح و نقش در نمونه قالی‌های جدید از قالب و ابعاد یک قالیچه خارج شده و بر بافته‌هایی همچون کوسن و خورجین نقش بسته است که این مسأله طرح و نقش یک‌سرنانظم را از حوزه‌ی قالی‌های محرابی خارج می‌نماید. با توجه به گفتگو و مصاحبه‌های صورت گرفته با تولیدکنندگان و فروشندگان، علیرغم تغییراتی که در ساختار این طرح و نقش به وجود آمده، این طرح در بازارهای فرش همچنان با نام یک‌سرنانظم و ناظم شناخته و معرفی می‌شود.

■ پی‌نوشت‌ها

۱. نقش ناظم: طرح و نقش ناظم یکی از قدیمی‌ترین و مشهورترین نقوشی است که در ایل قشقایی نیز از حدود دو قرن پیش به طور مداوم و منحصرأ توسط بافندگان طایفه کشکولی بافته می‌شود. این نوع قالیچه که در میان ایل قشقایی و نیز فرش‌شناسان شیراز به ناظم و یک‌سرنانظم مشهور می‌باشد از معروفترین دست‌بافت قشقایی است (پرهام، ۱۳۶۴: ۱۲۴)

۲. قشقایی: ریشه لغوی لفظ قشقایی به نقل از سیروس پرهام مبهم است و محقق نیست از واژه‌ی ترکی «قاج قایی» به معنای «گریخته» گرفته شده، یا از «قاشقه» که در زبان ترکی «اسب پیشانی سفید» یا «خال سفید پیشانی اسب» است، یا از کاشغر که به روایت تاریخ مسعودی گروهی از قراتاتارها در زمان حکومت سلجوقیان در آن شهر اقامت گزیدند و بیست هزار از آن‌ها به همراه سعدبن‌زنگی به فارس آمدند، که می‌توان فرض کرد کاشغری به مرور زمان «قشقری» و سپس قشقایی شده است (همان: ۶۴).

۳. قالی‌های محرابی: طرح اصلی در این گروه بر مبنای محراب است. همان مکانی که در مساجد، مکان نمازگزاردن امام جماعت است. در این طرح‌ها معمولاً محراب را با تزئیناتی از قبیل قندیل، گلدان و حتی درختچه‌های کوچک می‌پوشانند و گاه دو طرف محراب را با ستون‌های بزرگی که سقف محراب بر روی آن قرار دارد نشان می‌دهند. انواع طرح‌های این گروه عبارتند از محرابی قندیلی، محرابی گلدانی و محرابی درختی (ژوله، ۱۳۸۱: ۲۲).

۴. رویکرد و شیوه تجزیه و تحلیل کیفی: چون داده‌های بسیاری از تحقیقات علمی کمی نبوده از جنبه آماری برخوردار نیستند، معیار و مبنای دیگری غیر از روش‌های آماری می‌بایست به‌عنوان روش تجزیه و تحلیل آن‌ها به‌کار گرفته شود. این مبنا و معیار در

تجزیه و تحلیل‌های کیفی مشخصاً عقل، منطق تفکر و استدلال است. یعنی محقق با استفاده از عقل و منطق و غور و اندیشه باید اسناد و مدارک را مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار داده، حقیقت و واقعیت را کشف و درباره‌ی فرضیه‌ها اظهار نظر نماید. تحقیقات کیفی ممکن است در هم‌هی تحقیقات علمی وجود داشته باشد، ولی بیشتر در تحقیقات تاریخی، توصیفی موردی، تحلیل و محتوا، علی و نظری وجود دارند (حافظ‌نیا، ۱۳۷۹: ۱۹۹-۲۰۰).

۵. هزارگل: طرحی است ترکیبی، از طرح اصلی محرابی که زمینه زیر طاق محراب پوشیده از گل‌های رنگارنگ است (دانشگر،

۱۳۷۶: ۳۶۶).

۶. حاج‌خانمی: قالی با طرح محرابی که در آن، گلدانی مملو از گل در قسمت پایین زمینه قرار دارد (استون، ۱۳۹۱: ۱۳۸).

۷. ناظم‌الدوله یا ناظم‌الملکی: حاکم یا سرکرده‌ای که نخستین بار نقشه ناظم را از روی نمونه قالی‌های جوشقان یا تبریز در منطقه استان فارس رواج داده است (پرهام، ۱۳۶۴: ۱۴۶) - میرزا ملکم‌خان ناظم‌الدوله از جمله روشنفکرانی است که با نگارش رساله‌های متعدد در زمینه‌ی سیاسی، فرهنگی و آموزشی در بیداری اجتماعی ایرانیان سهمی بسزا داشته است (طاهری‌مقدم - بوچانی، ۱۳۹۴: ۷۳).

■ فهرست منابع

- استون، پیتراف. (۱۳۹۱). فرهنگنامه فرش شرق (ترجمه بیژن اربابی). تهران: انتشارات جمال هنر.
- اشنبز، اریک. (۱۳۷۴). قالی و قالیچه‌های شهری و روستایی ایران (ترجمه مهشید تولایی و محمدرضا نصیری). تهران: انتشارات فرهنگسرا.
- پرهام، سیروس. (۱۳۶۴). دست‌بافته‌های عشایری و روستایی فارس (جلد اول). تهران: انتشارات امیرکبیر.
- پرهام، سیروس. (۱۳۷۵). شاهکارهای فرش‌بافی فارس. تهران: انتشارات سروش.
- پوپ، اترتر. (۱۳۸۷). سیری در هنر ایران (جلد ششم). تهران: انتشارات علمی فرهنگی.
- پوپ، اترتر. (۱۳۹۰). سیری در هنر ایران (جلد پانزدهم). تهران: انتشارات علمی فرهنگی.
- جوادیان، امیرعلی (۱۳۷۱)، گزیده قالیچه‌های نفیس موزه دفینه، تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- حافظ‌نیا، محمدرضا. (۱۳۷۹). مقدمه‌ای به روش تحقیق در علوم انسانی. تهران: انتشارات سمت.
- حصوری، علی (۱۳۸۱)، مبانی طراحی سنتی ایران، تهران: نشر چشمه
- دانشگر، احمد. (۱۳۷۶). فرهنگ جامع فرش یادواره «دانشنامه ایران»، تهران: چاپ و انتشارات یادواره اسدی.
- ژوله، تورج. (۱۳۸۱). پژوهشی در فرش ایران، تهران: انتشارات یساوی
- شعبانی‌خطیب، صفرعلی (۱۳۸۷)، فرهنگ نامه تصویری آرایه و نقش فرش های ایران، تهران: انتشارات سپهر اندیشه
- صباحی، سیدطاهر. (۱۳۹۳). قالین، چکیده‌ای از تاریخ و هنر قالی‌بافی مشرق زمین (جلد اول). تهران: انتشارات خانه فرهنگ و هنر گویا.
- قاسمی‌نژاد راثینی، حسن (۱۳۹۱)، فرش‌های محرابی ایران، نشر سمیرا
- کیانی، منوچهر (۱۳۷۷)، کوچ با عشق شقایق، تهران: انتشارات کیان نشر.
- موزه فرش ایران - تهران.
- نصیری، محمدرضا. (۱۳۷۴). سیری در هنر قالی‌بافی ایران، تهران: انتشارات مؤلف.
- نصیری‌طیبی، منصور. (۱۳۸۸). نقش قشقای‌ها در تاریخ و فرهنگ ایران. تهران: انتشارات دفتر برنامه‌ریزی اجتماعی و مطالعات فرهنگی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری.
- طاهری‌مقدم، سیدمحمد و ابراهیم بوچانی. (۱۳۹۴). میرزا ملکم‌خان ناظم‌الدوله و تأملی بر اندیشه‌های آموزشی او. جستارهای تاریخی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۶ (۱)، ۸۸-۳۷.
- کاظمی، مهدیه. (۱۳۹۵). بررسی طرح و نقش و رنگ قالی‌های ایل قشقای منطقه فیروزآباد، (پایان‌نامه دوره کارشناسی ارشد)، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، ایران.

Symmer Herbert, Janic (1978) ORIENTALRUGS, London: collier Macmillan

<https://www.bidsquare.com/l/131/qashqai-millefleurs-rug>

دوفصلنامه
علمی - پژوهشی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ۳۴
پاییز و زمستان ۱۳۹۷

۵۱

دوفصلنامه
علمی - پژوهشی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ۳۴
پاییز و زمستان ۱۳۹۷

۵۲

